

TOEGEPASTE SOCIOLOGIE; een bijdrage tot de
doeleindendiskussie *)

G.J. Kruijer

1. Inleiding

Dit artikel beoogt een bijdrage te leveren tot het formuleren van onderwijsdoeleinden voor onze sub-fakulteit, in het bijzonder de doeleinden van het vak Toegepaste Sociologie. Dit vak wordt door ons niet opgevat als een serie technieken die de beoefenaren van de sociologie enige aanvullende vaardigheden aanreikt, maar als een integraal onderdeel van een complex van maatschappijwetenschappen, dat gericht is op het realiseren van maatschappelijke doeleinden. Wie Toegepaste Sociologie bedrijft helpt, daartoe in staat gesteld door zijn onderzoekingen, de mensen hun problemen te onderkennen en naar oplossingen voor die problemen te zoeken. Hij helpt hen hun problemen te zien als aspecten van het maatschappelijk systeem waarin zij funktioneren. En hij helpt hen, zo nodig, zich te organiseren, opdat zij hun machtspositie in het systeem kunnen vergroten.

2. Poging tot begripsbepaling

Als iemand sociologische theorie te hulp roept om konkrete sociale verschijnselen beter te leren kennen, kan men stellen dat hij sociologische theorie toepast. De term toegepaste sociologie slaat evenwel niet op deze wetenschappelijke werkwijze. De essentie van toegepaste sociologie is dat theoretische inzichten vertaald worden in maatschappelijke actie. Het Sociografisch Instituut doet dit ten aanzien van het skala van sociale problemen die samenhangen met sociale ongelijkheid, met name in relatie tot ontwikkelingsvraagstukken. Gezocht wordt naar praktisch bruikbare bijdragen ter opheffing van allerlei vormen van ongelijkheid in de derde wereld en, in nauwe samenhang hiermee, de opheffing van de ongelijke relaties tussen de geïndustrialiseerde landen en de onderontwikkelde landen.

Toegepaste Sociologie is dus sociologie die bewust gericht is op het realiseren van maatschappelijke doeleinden. Het betreft sociologische kennis die speciaal verzameld of verworven is om het samenleven of de samenleving te beïnvloeden (d.w.z. te verbeteren volgens expliciet geformuleerde waarden).

Een kenmerk, dat van centrale betekenis is in de definitie van het begrip Toegepaste Sociologie, is het maatschappelijk effect van de sociologiebeoefening.

*) De eerste versie van dit artikel werd door de leden van de studiegroepraad toegepaste sociologie becommentarieerd en geamendeerd, en is - in zijn huidige vorm - te beschouwen als basis van het werk van deze studiegroep.

Aangezien alle sociologische studies een maatschappelijk effect kunnen hebben zal de betekenis van de term toegepaste sociologie op een zinvolle wijze moeten worden beperkt tot een deel van alle (mogelijke) sociologische studies. Een beperking kan worden aangebracht door de omschrijving: bewust en ook expliciet op maatschappelijk effect gerichte studies. (Hier wordt dus het doel, de intentie van het onderzoek als indelingsgrond gebezigd.) Men zou dit maatschappelijk geëngageerde sociologie kunnen noemen. Deze is gericht op door de onderzoeker als onbevredigend (als een misstand) beschouwde aspecten van de door hem bestudeerde samenleving of sociale groepering, met de bedoeling een bijdrage te leveren aan de verbetering van de onbevredigend geachte maatschappelijke konstellatie. In maatschappelijk geëngageerde studies wordt getracht de onderzoeksresultaten ingang te doen vinden in die kringen die over macht en invloed beschikken om iets aan de gesignaleerde problemen te doen. Bij een deel van de geëngageerde sociologie gebeurt dit niet duidelijk met het oog op maatregelen van beleid. Een onderzoeker die niet in het kader van een organisatie (varierend van ministerie tot verzetsgroep) werkt en zich ook niet in zulk een beroepsrol verplaatst, beperkt zich dikwijls tot beschrijven, analyseren en verklaren, zonder duidelijk de bedoeling te hebben op verandering (of behoud) gerichte krachten te aktiveren. Men zou dit niet-gebonden geëngageerde sociologie kunnen noemen. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in de geschriften van Marcuse en Mills.

De onderzoeker die wèl in of voor een organisatie een geëngageerd onderzoek verricht, doet hetzelfde maar hij doet ook meer, want zijn onderzoek moet uitmonden in aanbevelingen. Van hem wordt verwacht dat zijn werk beleidsrelevant is, hetgeen niet wil zeggen dat zijn konklusies in overeenstemming hoeven te zijn met die van zijn opdrachtgever. Een belangrijk onderdeel van zulk een onderzoek is de kommunikatie van onderzoeksresultaten. (De onderzoeker die niet in het kader van een organisatie werkt, maar zichzelf ten opzichte van een organisatie een adviseurspositie toedent, verricht uiteraard een soortgelijk onderzoek.) Wij noemen dit beleidsgerichte sociologie of beleids-sociologie.

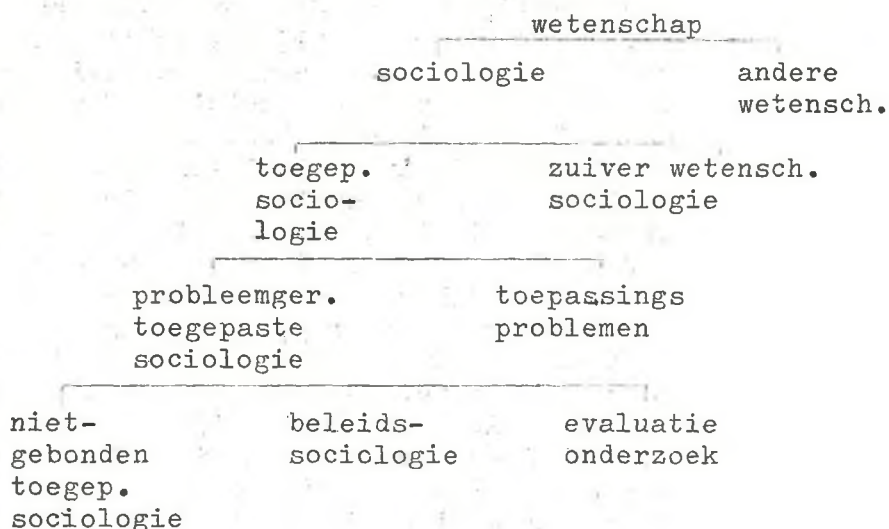
Terwijl de beleidssociologie sterk gericht is op het geven van adviezen omtrent maatschappelijke aktie, is de niet-gebonden geëngageerde sociologie dit in veel mindere mate. Deze beperkt zich b.v. tot het verschaffen van basismateriaal, d.w.z. van voor aktie relevante informatie zonder te zeggen: zo moet je aktie voeren.

De methodologische aspecten van het beleidsonderzoek zijn nader uitgewerkt in mijn Organiseren en evalueren. In dit boek wordt gesteld dat het beleidsonderzoek (of praktijkonderzoek) gericht is op actieprogramma's. Een actieprogramma omvat het geheel van werkzaamheden dat - volgens de opsteller(s) van het programma - zal moeten worden verricht om een doel te verwezenlijken. Het aktiegerichte karakter van de beleidssociologie heeft enige implicaties voor de aanpak en presentatie van dit type onderzoek. Dit wil zeggen dat de indeling in niet-beleidsgerichte en wel-beleidsgerichte toegepaste sociologie uit een oogpunt van onderzoekssituatie van belang is. Bij het beleidsonderzoek geschiedt het materiaal-verzamelen in nauw contact met de belanghebbenden, hetgeen om de nodige takt vraagt en specifieke eisen stelt aan de communicatie van onderzoeksresultaten. Meer dan bij zuiver wetenschappelijk onderzoek wordt de onderzoeker gekonfronteerd met de kwestie van (mede)verantwoordelijkheid voor zijn daden, zijn werk. En tenslotte is er een duidelijk onderscheid in de presentatie van de onderzoeksresultaten. Dit betreft niet zozeer de probleemstellingen, want zowel bij het niet-gebonden geëngageerde onderzoek als bij het beleidsonderzoek is het probleem een sociaal probleem. Een verschil treedt evenwel op bij het vormen der hypothesen, daar bij het beleidsonderzoek de hypothesen het karakter hebben van mogelijke oplossingen van het probleem, terwijl de hypothesen bij het niet-beleidsgerichte onderzoek meer gericht zijn op het verschaffen van inzicht terwille van het inzicht (b.v. "Wat zijn de oorzaken van het sociale probleem?"), waarmee dan wordt volstaan.) Het toetsingsproces bij het beleidsonderzoek bestaat uit het toetsen op realiseerbaarheid, het voorspellen van de gevolgen en het nuttig effect van de mogelijke oplossingen. Bij deze toetsing staan maatregelen centraal, terwijl in de toetsingsfase van niet-beleidsgericht onderzoek stellingen omtrent verband een centrale positie innemen, stellingen die niet (direkt) betrekking hebben op ingrepen in de sociale werkelijkheid. De konklusie van beleidsonderzoek heeft de volgende logische vorm: p, q en r moeten gedaan worden om Y tot stand te brengen opdat X, de uitgangssituatie, wordt verbeterd. In deze presentatie van de structuur van een beleidskonklusie zijn de hoofdelementen van het beleidsonderzoek duidelijk zichtbaar: (a) de diagnose, te weten de topische diagnose welke onvolkomenheden aanduidt en de etiologische diagnose die de onvolkomenheden verklaart; (b) een toekomstmodel, te weten een beeld van de gewenste situatie; en (c) een strategie, te weten de weg die moet worden gevolgd om van a naar b te komen.

Gesteld werd dat toegepaste sociologie geëngageerde sociologie is. Dit betekent dat er waarde-oordelen in het geding zijn, uitspraken die kunnen verschillen van persoon tot persoon, van groep tot groep. Zo zou de maatschappelijk geëngageerde toegepaste socioloog kunnen uitgaan van de wenselijkheid dat de samenlevingsverschillen, die hij bestudeert, blijven zoals zij zijn. Naast een op verandering is er ook een op handhaving van het bestaande gericht engagement. Verandering kan men zich uiteraard in verschillende richtingen voorstellen. In een bepaalde richting denkt de emancipatorische sociologie, die hieronder in een aparte paragraaf zal worden omschreven. Het lijkt zinvol de eigenlijke toegepaste sociologie, welke op sociale problemen is gericht, te onderscheiden van een tak die zich met algemene toepassingsproblemen overwegend van methodologische aard, bezighoudt, zoals ethiek, vraagstukken rond de relatie beleidsman-adviseur, kommunikatietechnieken, beleidsbeïnvloeding etc.

De in dit stuk onderscheiden wetenschapsgebieden zijn niet precies af te bakenen (definiëren betekent grenzen trekken): zij moeten worden omschreven door de (ideaaltypische) kern van het gebied aan te duiden. Dit maakt het mogelijk een studie in te delen in de categorie waartoe zij hoofdzakelijk behoort, b.v. in de categorie "sociologie", ook al komen er economische beschouwingen in voor. Maar ook dan zullen er steeds grensgebieden blijken te zijn.

We krijgen dus:

3. Toegepaste makro-sociologie en toegepaste sociologie in makro-perspektief

In de vakgroeppraad van de subfakulteit werd in 1971 een gesprek gevoerd over de maatschappelijke taak van de sociologie en wel aan de hand van een door mij in het Mededelingenblad (van december 1970) gepubliceerd diskussiestuk, een gesprek overigens dat op niets uitliep.

In dit diskussiestuk werd vooropgesteld dat docenten en studenten ook een buiten-universitaire taak hebben, dat zij moeten proberen iedereen die dit wenst een inzicht te verschaffen in de samenleving en haar problemen. Daarbij werd bovendien gepleit voor een praktische benadering van de problematiek: het afzoeken van de samenleving(en) op sociale problemen teneinde daarvoor oplossingen te vinden.

De sociale problemen zouden moeten worden beschouwd in makro-sociologisch perspectief, op grond van de overtuiging dat een incidentele aanpak, gericht op deelverschijnselen, niet de gewenste verbetering te weeg zou brengen. Zulk een makro-aanpak impliceert ruime aandacht voor het economische en politieke systeem van de samenleving, terwijl ook een historische benadering gewenst is: de huidige samenleving is een fase in een historisch proces. Met het oog op dit laatste moet ook studie worden gemaakt van makro-sociale veranderingen, van de machtsgroepen die in verschillende tijdvakken de toon aangaven, van de wijze waarop hun macht werd ingeperkt.

Trekt men de historische lijn vanuit het heden door tot in de toekomst, dan moet binnen de kontemporaine samenlevingen worden gezocht naar veranderingsprocessen waardoor de onderzoeker in staat zal zijn een blik te werpen in de toekomst, d.w.z. zich een denkbeeld te vormen van de samenleving die - naar alle waarschijnlijkheid - uit de veranderingsprocessen zal resulteren. Vervolgens zullen zowel de huidige als de te verwachten samenleving moeten worden geëvalueerd. Dit betekent dat de socioloog een waarde-oordeel zal moeten uitspreken en wel op een wetenschappelijk verantwoorde wijze, hetgeen hem dwingt zijn beoordelingskriteria expliciet te formuleren en zijn uitspraken te toetsen aan een zo omvangrijk mogelijk feitenmateriaal. Komt de onderzoeker langs deze weg tot de konklusie dat een alternatieve samenleving valt te prefereren, dan zal hij moeten aangeven op welke wijze deze alternatieve samenleving is te realiseren. Er zullen plannen voor maatschappelijke actie moeten worden ontworpen.

Om een dergelijke sociale ontwikkelingsstrategie te kunnen ontwerpen moet men over een duidelijke voorstelling van de alternatieve, beter geachte, samenleving beschikken. Een voorstelling niet alleen in termen van waarden (zoals vrijheid, gelijkheid en broederschap), maar ook van sociaal structurele aspecten. De planner zal zich moeten bezighouden met zaken zoals arbeidsverdeling (wie doet wat?), groepsvorming (wie hoort bij wie?) en gezagsstructuur (wie geeft leiding aan wie?). Welke categorieën van mensen zouden een centrale rol moeten spelen in de toekomstige samenleving en hoe zouden die mensen moeten zijn georganiseerd? Welke functies zou de overheid moeten vervullen? Hoe zou de samenleving als geheel moeten functioneren en hoe de verbanden waarin de mensen samenleven en samenwerken (in een bedrijf b.v.)? Hoe stelt men zich voor dat de mensen zich aan de algemeen aanvaarde normen zullen houden? Er zouden organisaties moeten worden gekreeërd waar beslissingen worden genomen over de aanwending van middelen ter realisering van doeleinden.

Het konstrueren van alternatieve sociale systemen en het opstellen van programma's om deze te realiseren is voor de onderontwikkelde landen van levensbelang. In een land als Cuba, waar overheid en volk proberen aan een nieuwe maatschappij voor nieuwe mensen te bouwen, moet men telkens op een andere manier proberen zijn doel te bereiken daar er onvoldoende, op ervaring gebaseerde kennis beschikbaar is. Het is duidelijk dat zo'n land zeer gebaat zou zijn bij deskundige adviezen van makro-sociologische aard.

Het op de toekomst gerichte denken is echter niet alleen voor onderontwikkelde landen van belang. Ook de meer welvarende landen kennen sociale problemen die om een oplossing vragen, ja om een rekonstruktie van de samenleving. Helaas te weinig sociologen houden zich met dit toekomstdenken bezig. Tellegen was één der eersten onder ons die zijn blik op de toekomst richtte, in zijn (onuitgesproken) openbare les Revolutie tegen de dood.

4. Emancipatorische sociologie

Als men de sociologie op een maatschappelijk geëngageerde wijze bedrijft, als men sociologie toepast, komen - zoals gezegd - waarde-onderdelen in het spel, welke expliciet dienen te worden geformuleerd. In de emancipatorische sociologie staat het begrip sociaal probleem centraal.

Een sociaal probleem kan worden gedefinieerd als een situatie die als ongewenst en door gezamenlijke actie te verbeteren wordt beschouwd (De Jager en Mok).

Hierbij wordt dus uitgegaan van problemen die de mensen ervaren, terwijl het sociale hierin zit dat velen dit ervaren en bovendien menen dat er iets aan te doen is. Men zou ook kunnen zeggen dat de problemen als sociaal worden betiteld, omdat die problemen in relatie worden gezien tot kenmerken van de samenleving als geheel en/of van samenlevingsverbanden van kleinere omvang.

De zoëven gegeven definitie is nuttig om - zo precies mogelijk - de problemen, waarmee diverse categorieën van mensen kampen, op te sporen: het is een definitie die heuristische waarde heeft. Maar naast deze neutrale definitie is er een tweede definitie nodig ten behoeve van verklaring en interpretatie. Dit zal een definitie moeten zijn die voortvloeit uit een zo objectief mogelijke theorie en waarvan het aanwezige waarde-element wordt geëxpliciteerd. Hiervan uitgaande zou men, in analogie van Milikowski's definitie van onmaatschappelijkheid (Sociale aanpassing, niet-aanpassing etc., 1961), een sociaal probleem kunnen omschrijven als een sociaal verschijnsel, waarvan met wetenschappelijk zo verantwoord mogelijke methoden vastgesteld is, dat het in enigerlei opzicht nadelig is voor de voortgaande ontwikkeling van de menselijke emancipatie. En emancipatie wil zeggen toenemende ontplooiingsmogelijkheden, toenemende vrijheid van handelen. Waarbij als richtlijn geldt dat de bestaande vrijheidsbeperking samenhangt met sociaal-ekonomische ongelijkheid. Dit komt overeen met de bedoelingen die B.C. van Houten aan de kritische theorie toeschrijft. Deze theorie streeft niet naar kennis als zodanig, maar naar de emancipatie van de mens uit ver-slavende verhoudingen. In de terminologie van Galtung: de verlossing van feodale verhoudingen of ongelijke uitwisselingsrelaties (uitsluitend vertikale interactie) en uiteindelijk het uitwisselen van verschillen in status (rangorde). Volgens Van Benthem van den Berg is de kernvraag in dit opzicht: hoe de maatschappij meer in overeenstemming te brengen met de universele waarden van vrijheid, gelijkheid en broederschap.

5. De doeleinden van sociologie en toegepaste sociologie

Om op een vakkundige wijze de sociologie, toegepast en niet-toegepast, te kunnen beoefenen zal de onderzoeker over een brede en diepgaande kennis moeten beschikken.

In het eerder genoemde nummer van het Mededelingenblad werd een twintigtal aan sociologen te stellen eisen van bekwaamheid en vaardigheid opgesomd. De in het kader van dit betoog meest relevante worden hier-

onder herhaald en met enige andere aangevuld, waarbij eerst de eisen worden vermeld waaraan alle sociologen dienen te voldoen en in tweede instantie de eisen die speciaal gelden voor hen die toegepast werk (willen) verrichten.

Iedere socioloog moet aan de volgende eisen voldoen:

1. beseffen dat het denken, ook het wetenschappelijk denken, sociaal bepaald is, in staat zijn stereotiep denken te onderkennen, te verklaren en door-dringen zijn van de relativiteit van waardensyste-men;
2. zich een beeld kunnen vormen van het maatschappe-lijke effect van de wetenschapsbeoefening;
3. kennis bezitten van sociaal-wetenschappelijke be-grippen en theorieën die in staat stellen een in-zicht te verwerven in gehele samenlevingen;
4. over het vermogen beschikken om aspecten van samen-levingen in makro-sociologisch perspectief te zien;
5. inzicht hebben in processen van sociale verandering;
6. sensitief zijn ten aanzien van veranderingsproces-sen in kontemporaine samenlevingen;
7. wetenschappelijk te werk kunnen gaan (waarvoor kennis van methodologie en logika vereist is);
8. problemen kunnen onderkennen, adequaat kunnen for-muleren en kunnen vaststellen wat er voor hun op-lossing vereist is;
9. uit theoretische kennis hypothesen en werkhypothe-sen kunnen afleiden;
10. in staat zijn een theorie te konstrueren waarin de resultaten van verschillende wetenschappen worden geïntegreerd;
11. denkbeelden op een duidelijke en overzichtelijke wijze, in goed Nederlands, weten te formuleren;
12. zowel zelfstandig als in teamverband kunnen werken, ook met beoefenaren van andere wetenschappen.

Een socioloog zal niet alleen aan de zojuist genoemde vrij algemene eisen moeten voldoen. Hij zal ook kennis moeten verwerven omtrent:

13. het sociale systeem (ekonomisch, politiek, kultu-reel en sociaal-struktureel) van de hooggeïndustri-aliseerde landen;
14. het ontstaan van de hooggeïndustrialiseerde landen en de veranderingsprocessen die zij doormaakten;
15. de huidige problemen en veranderingstendenzen in de genoemde landen;
16. de sociale systemen van de onderontwikkelde lan-den, het ontstaan van de onderontwikkelde landen, de veranderingsprocessen die zij doormaakten en de huidige problemen en veranderingstendenzen in die landen;
17. het internationale systeem van machtsverhoudingen;

18. de evaluatie van bestaande sociale systemen en de bestudering van mogelijke alternatieve sociale systemen.

De toegepast socioloog moet bovendien aan de volgende eisen voldoen:

19. sociale problemen kunnen onderkennen, adequaat kunnen formuleren en kunnen vaststellen wat voor hun oplossing vereist is;
20. technieken van onderzoek aanleren (en ook ontwikkelen) waarmee gehele samenlevingen kunnen worden onderzocht;
21. over het vermogen beschikken sociale problemen in een wijd maatschappelijk verband te verklaren;
22. beschikken over het vermogen de eigen waarde-oordelen ten aanzien van het object van studie te expliciteren en deze op een wetenschappelijk verantwoorde wijze te hanteren;
23. uit kennis van algemene aard specifieke praktijk-maatregelen kunnen afleiden;
24. de methodiek van het beleidsonderzoek kunnen toepassen;
25. sensitief zijn voor problemen betreffende de relaties tussen praktijksocioloog, publiek en beleidsman en deze weten te hanteren;
26. problemen van beleids- en publieksbeïnvloeding kennen; kennis van communicatie en diffusie van vernieuwingen bezitten;
27. een evaluatie-onderzoek kunnen opzetten en uitvoeren.

6. Naar een studieprogramma Toegepaste Sociologie

Onder de noemer toegepaste sociologie zouden de volgende onderwerpen kunnen worden aangeboden:

1. Het maatschappelijk bepaald zijn van het denken
2. Het maatschappelijk effect van de sociologie
(b.v. Glazer, The ideological uses of sociology; Niezing, Functies der sociologie: beschouwingen over haar betekenis voor wetenschap en samenleving; Wilensky, Intellectuals in labor unions; Galtung, A structural theory of imperialism).
3. Maatschappelijk geëngageerde sociologie
(b.v. Mills, The power elite; de kritische sociologie; de oude makro-sociologie van voor 1900; Mannheim, Man and society in an age of reconstruction).
4. Sociale problemen
5. Voorbeelden van beleidssociologie
(b.v. Constandse, Het dorp in de IJsselmeerpolders;

Van Doorn, De Nederlandse ontwikkelingsgebieden;
Kruijer, Jamaica's social problems: a report indicating a way out; Fei en Chang, Earthbound China;
Milikowski, Lof der onaanangepastheid; Kruijer,
Suriname, neokolonie in rijksverband; Schwartz,
The uses of sociology in the mental hospital.
Ook de volgende readers bevatten voorbeelden:
Gouldner en Miller, Applied sociology; Lazarsfeld,
Sewell & Wilensky, The uses of sociology; Niehoff,
A casebook of social change; Shostak, Sociology in action).

6. Beleidssociologie op makro-niveau
(b.v. Gevers en Wallenburg, Sociologie als wetenschap van de maatschappij; Mannheim, Freedom, power and planning).
7. Sociale ontwikkelingsstrategieën
(kapitalistische en socialistische).
8. Organiseren gesteund door wetenschappelijk advies
(Analyse van de activiteiten van de beleidsman en die van de adviseur; de fasen van het beleidsproces; deel I van Kruijers Organiseren en evalueren).
9. De methodiek van het beleidsonderzoek
(O.a. de toepassing van de participerende observatie en observerende participatie, actie-onderzoek, streek-zelfonderzoek etc.; het formuleren van beleidstheorieën en het hieruit afleiden van beleidsvoorstellen).
10. De relatie praktijksocioloog-publiek
(de term publiek slaat op de bevolkingsgroepen die door het actieprogramma worden beïnvloed).
11. De relatie beleidsman-adviseur
(de relatie als communicatieproces en als adoptieproces)
12. De socioloog als beleidsbeïnvloeder
(b.v. Kruijer, Organiseren en evalueren; Lompe, Wissenschaftliche Beratung der Politik).
13. Macht en organisatie als factoren van sociale verandering
(Droogleever Fortuijn, Macht en modernisering; Hondrich, Politische Herrschaft und wirtschaftliche Entwicklung: Macht und Herrschaft als Kategorien der Entwicklungssoziologie; Selznick, T.V.A. and the grass roots).
14. Diffusie van innovaties

15. Evaluatie-onderzoek
(b.v. Kruijer, Organiseren en evalueren; Suchman, Evaluatieve research).
16. Ethische aspecten van sociaal-wetenschappelijk onderzoek
(b.v. De ethiek van sociaalwetenschappelijk onderzoek in ontwikkelingslanden (In Sociol. Gids, sept./dec. 1972); Akademisch kolonialisme-nummer van de Sociol. Gids; Sjoberg, Ethics, politics and social research).

7. Meer tijd voor Toegepaste Sociologie

Het spreekt vanzelf dat de tijd die in het huidige studieprogramma voor Toegepaste Sociologie beschikbaar is (keuzevak voor het kandidaatsexamen en bijvak voor het doktoraal) onvoldoende is om goede op de praktijk gerichte sociologen op te leiden. Het zou mogelijk moeten zijn de studenten die zich in deze vorm van sociologie willen bekwamen gedurende een jaar of drie in nauw contact met een toegewijde groep docenten te laten samenwerken. In de loop van die drie jaren (de laatste drie van de universitaire studie) zou het onderscheid tussen onderwijs en onderzoek steeds meer moeten vervagen: samen zouden studenten en docenten aan de vermeerdering van hun kennis kunnen werken.

Het spreekt eveneens vanzelf dat de jonge medewerkers, die pas aan de projecten meewerken (de studenten zijn de jongste medewerkers), overwegend zullen leren. Toegepaste sociologie leer je al doende. Door aan lopend onderzoek deel te nemen. En ook door literatuur te bestuderen en werkstukken te maken. Er zal in vrijheid, op eigen initiatief, worden gewerkt (individueel en groepsgewijs), maar er zal ook volgens strakke trainingsprogramma's (aangepast aan het tempo der individuele studenten) worden gewerkt. Er zal net zo lang worden getraind tot men de stof onder de knie heeft.

In de inleiding werd gesteld dat de toegepast socioloog helpt de mensen hun problemen te onderkennen en op te lossen. Om dit te kunnen doen, op een gewaardeerde manier, is het niet voldoende dat de toegepast socioloog een goede sfeer weet te scheppen en zich gedraagt als een sociaal voelende en tot actie bereid zijnde man of vrouw. Van hem of haar wordt vooral vak-kennis verwacht, en op onderzoek en studie gebaseerde visie. Hij moet mensen die zijn advies en hulp behoeven kennis aanreiken waar zij niet over beschikken. Deze kennis kan de student zich alleen door hard werken en veel lezen eigen maken. En ook door goed naar andere mensen te kijken en te luisteren, ook naar politieke tegenstanders. De socioloog moet oog hebben voor de problemen van alle mensen. Alleen dan leert hij de samenleving kennen.